
BOŽIĆNI OBIČAJI U ZADRU (ARBANASI I PUNTAMIKA)

Vanda Babić, Zadar

Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku i slavistiku
e-mail: vanda.babic@zd.t-com.hr

UDK: 398.332.41 (497.5 Zadar)
Prethodno priopćenje
Primljeno 5/2013.

Sažetak

U ovom radu riječ je o prikazu božićnih običaja koji su se slavili u gradu Zadru na području Arbanasa i Puntamike. Rad je nastao analiziranjem iskaza pojedinih starijih arbanaških i puntamičkih kazivača koji su opisivali obiteljske pripreme za Božić, način slavljenja predbožićnih blagdana te slavljenja Božića. Opisivanjem pojedinih običaja iznosi se pregled tradicijske baštine Arbanasa i Puntamicana koji je poslije postavljen u kontrastivni i komparativni odnos, na temelju čega se dolazi do saznanja o bitnim razlikama u slavljenju Božića, ne samo na širem zadarskom području već i unutar pojedinih obitelji na istom području. Iz proučavanja božićnih tradicijskih običaja Arbanasa i Puntamike mogu se uočiti razlike koje su uglavnom sociološkog karaktera. Sličnosti tradicijskih običaja ovih dvaju dijelova grada Zadra uvjetovane su zajedničkom kulturnom i kršćanskom baštinom Dalmacije i drugih dijelova Hrvatske. Osim toga, dolazi se do spoznaje kako su se mnogi tradicijski običaji i božićni obredi ugasili pa je tako i tzv. modificirani Badnjak sve manje prisutan u suvremenom životu žitelja ovih dvaju gradskih predjela.

Ključne riječi: Božić, Badnjak, običaj, Arbanasi, Puntamika, tradicija.

UVODNE NAPOMENE

Za potrebe pisanja rada provedena su terenska istraživanja ovih dvaju područja grada Zadra u 2012. i 2013. godini, na temelju kojih dolazimo do mogućih analogija i razlika u načinima slavljenja božićnih blagdana. Ispitani kazivači iz Puntamike i Arbanasa rado su pripovijedali o običajima obiteljske tradicijske kulture koji su se odvijali uoči božićnih blagdana. Za potrebe ovog rada provedeno je terensko istraživanje koje je ostvareno transkripcijom audiozapisa i zapisivanjem svega što kazivač pripovijeda. Pojedini kazivači nisu

dopustili da ih se snima te je bilo potrebno zapisivanje kazivačevih govora.

Pojedini iskazi kazivača nisu, u jezičnom smislu, u skladu sa svakodnevnim lokalnim govorom kojim kazivači govore. Razlog tomu je svjesnost kazivača da ih se snima. Zbog toga kazivači pokušavaju govoriti standardnim jezikom kako bi ostavili dojam učenosti, a i da bi bili što vjerodostojniji izvor za pojedinu informaciju. Nakon kraćeg pripovijedanja može se čuti kako kazivač pomalo prelazi u potpunosti na svoj lokalni govor. Zbog autentičnosti zapisivanja, u ovom su radu navedeni točni iskazi kazivača, te se čitatelju može činiti da su zapisi modificirani prema potrebama istraživanja. Nikakve izmjene iskaza nisu učinjene u ovom radu.

Kazivači isprva nisu bili govorljivi i običaje su opisivali kratkim rečenicama i šturim iskazima. Nakon čestih poticaja u obliku pitanja, kazivači su bili spremni dati svoje osobno mišljenje o pojedinom običaju.

Cilj rada je prezentirati tradicijske božićne običaje u Arbanasima i Puntamici te ih usporediti i u konačnici kontrastirati kao dijelove tradicijske kulture grada Zadra. Zanimljivost je blagdan Gospe Loretske, koji se prije dvjestotinjak godina obilježavao kao božićni blagdan, a koji se danas slavi u vrijeme proljetnih blagdana. Smatrali smo kako je potrebno opisati i obrazložiti takvu tradicijsku promjenu. Aleksandar Stipčević donosi osebujan prikaz i objašnjenje vezano uz taj blagdan.¹ Međutim, vođeni iskazima pojedinih starijih kazivača možemo naslutiti kako su promjene datuma slavlja imale mnogo veće značenje od glasine da je prenesen u proljetno razdoblje zbog janjetine. Iako blagdan Gospe Loretske nije više u funkciji božićnih blagdana, u dalekoj povijesti on je označavao upravo taj dio godine, pa ga je stoga važno objasniti. Također je u radu istaknuto kako se 10. prosinca tradicijski nastavlja obilježavati, kao spomen na legendu o prenošenju *svete kućice* preko Jadrana u talijanski grad Loreto kod Ancone.

U okviru znanstvenoistraživačkog projekta naziva *Usmeno-književna baština zadarskog područja* autori su posebno obrađivali božićne običaje koji se manifestiraju kao kulturna tradicija stanovnika grada Zadra, napose dijelova grada koji se nazivaju Arbanasi i Puntamika. Zahvaljujući angažmanu Vicka Zmajevića, u Zadru se naselio velik broj potomaka Albanaca koji su u prvoj

¹ Aleksandar Stipčević, *Tradicijska kultura zadarskih Arbanasa*, Ibis grafika, Zagreb, 2011.

polovici 18. stoljeća doseljeni iz okolice Skadra te sa sobom donijeli svoje običaje, jezik i kulturu od čega je podosta sačuvano i danas.²

S druge strane, Puntamičani su u današnji dio grada Zadra, prema saznanjima, došli s otoka Ugljana.³ Zadarski otoci ne obiluju velikom površinom obradive zemlje. Krševita struktura otoka uvjetovala je i način života; zbog povećanja broja stanovništva nije bilo dovoljno obradive zemlje pa se ljudi nisu mogli prehraniti te su bili primorani ploviti, zarađivati “kruh sa sedam kora”. Pogođeni takvim uvjetima Sutomišćani se u velikom broju naseljavaju na području Puntamike, upravo zbog “lake” zemlje kojom su prehranjivali svoje obitelji. U davnoj prošlosti Sutomišćani su brodovima odlazili na Puntamiku i ondje gradili nastambe od slame kako bi imali gdje prenoćiti, dok su danju obrađivali zemlju. Na taj su način Sutomišćani postupno naselili Puntamiku i ostali ondje živjeti do danas. Svojedobno je Puntamika bila kraj koji je pripadao gradu Zadru, ali nije bio sastavni dio samog grada. Današnja situacija je drugačija, te širenjem fizičkih i društvenih granica grada Puntamika postaje sastavni dio Zadra kao jedan od “kvartova”, kako bi rekli Zadrani.⁴

Pri istraživanju i analiziranju božićnih običaja, osim kapitalnog djela Dunje Rihtman – Augustin *Knjiga o Božiću; Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, značajan je prinos dao Marko Dragić.⁵

U nastajanju ovog rada umnogome je pomogla knjiga *Tradicijska kultura zadarskih Arbanasa*, poznatog Arbanasa Aleksandra Stipčevića, koji je uvelike pridonio očuvanju tradicije i kulture zadarskih Arbanasa. Na raspolaganju nam je bio i audiozapis o starim običajima *Miris, zlato i tamjan*, snimljen 1991. godine, što ga je priredio Bernard Kotlar, te na koncu monografija Tomislava Marijana Bilosnića *Puntamika*.

² Aleksandar Stipčević, *Tradicijska kultura zadarskih Arbanasa*, Zagreb, 2011., 1. Više o toj tematici vidi u monografiji Vande Babić, *Razgovor duhovni Vicka Zmajevića*, HKD, Zadar, 2005.

³ Više o doseljenu Puntamičana vidi u: Tomislav Marijan Bilosnić, *Kroz Ravne Kotare i Bukovicu: Puntamika*, Zadar, 2008.

⁴ Prema: Tomislav Marijan Bilosnić, *Kroz Ravne Kotare i Bukovicu: Puntamika*, Zadar, 2008.

⁵ Vidi: Marko Dragić, *Badnja noć u folkloristici Hrvata, Croatica et Slavica Iadertina* 6, Zadar, 2010., 229-264.

ADVENT U ARBANASIMA I PUNTAMICI

Postoje mnogi zapisi o božićnim običajima u Hrvata koji svjedoče o različitim razdobljima predbožićnih priprema. Dr. Dunja Rihtman - Augustin navodi kako vrijeme božićnih priprema započinje već 11. studenoga, na dan svetoga Martina.⁶ Slavljenje adventa potječe iz 4. stoljeća. Podrijetlo je riječi advent od lat. riječi *adventus*, -us, m. što znači dolazak, dohod, početak. Došašće karakterizira pokora i priprava te radosno iščekivanje Gospodinova dolaska.⁷

Župa u Arbanasima nekoć je slavila tri blagdana: 8. prosinca Bezgrješno začće Blažene Djevice Marije, 10. prosinca blagdan Gospe Loretske. Dan ovog potonjeg, međutim, pomaknuo se na 10. svibnja, a razlog tom pomicanju datuma navodi jedan od kazivača:

*Blagdan Gospe Loretske specifičan je za područje Arbanasa, to je blagdan koji se jedino slavi u Arbanasima, dakle u našoj župi. Prije se blagdan slavio 10. prosinca, bio je u službi božićnih blagdana. Danas se blagdan Gospe Loretske slavi 10. svibnja, moram reći da je razlog malo smiješan. Međutim, kako u to doba, dakle 10. prosinca nije bilo janjetine, blagdan su odlučili premjestiti četiri mjeseca kasnije.*⁸

Ovaj podatak navodi i Stipčević: *Bio bi red da se na taj način održi proslava Naše Gospe, no Arbanasi su brzo zaključili da 10. prosinca nikako nije pogodan datum za tu proslavu. Tada ima mnogo snijega na ulicama, temperatura je niska i nepogodna za boravak na otvorenom i za procesiju koja je središnji dio proslave, pa su odlučili premjestiti proslavu na 10. svibnja, kada ima mladih janjaca za ražanj (...).*⁹

Prilikom terenskog rada u domu jednog od starijih arbanaskih kazivača, Petra Perovića, rođenog 1932. godine, saznajemo drugu verziju priče. Prema riječima kazivača blagdan se premjestio na 10. svibnja slijedeći utjecaj glavnog svetišta Gospe Loretske, na Trsatu u Rijeci, gdje se blagdan od samog početka slavio 10. svibnja.

⁶ Dr. Dunja Rihtman - Augustin, *Knjiga o Božiću; Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, drugo, dopunjeno izdanje, Golden marketing Zagreb, 1995., 23.

⁷ Marko Dragić, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, 43, broj 4, 415.

⁸ Kazivao: Boris Jelenković, rođen 1972. u Zadru, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012. g.

⁹ Aleksandar Stipčević, *Tradicijaska kultura zadarskih Arbanasa*, Zagreb, Ibis grafika, 2011., 36.

*Moja teorija je da smo se pridružili datumu koji se slavia u Trsatu. Prvi put kad je Gospa Loretska stigla u Trsat bila je 10. svibnja.*¹⁰

Istražujući, dolazimo do spoznaje kako je prema predaji 10. svibnja 1291. godine na mjestu današnjeg svetišta Gospe Trsatske osvanula nazaretska kućica Svete obitelji. Stoga je i logično da se proslava na Trsatu održava 10. svibnja. S obzirom na glavno sjedište logično je i da zadarski Arbanasi slijede njihov datum. Kod A. Stipčevića ne nailazimo na takav podatak, kao što je već navedeno i potkrijepljeno navodima knjige *Tradicijska kultura zadarskih Arbanasa*. Ti navodi, međutim, u konačnici nisu pogrešni jer je na taj način od strane svećenstva bilo lakše nagovoriti sam puk na promjenu datuma s 10. prosinca na 10. svibnja.

*Janjetina nije bila glavni razlog, ali su svećenici tako govorili kako bi ljudi pristali na promjenu.*¹¹

Važno je istaknuti da se, premda se blagdan Gospe Loretske danas slavi u proljetnom razdoblju, 10. prosinca i danas tradicijski nastavlja obilježavati kao spomen na srednjovjekovnu legendu o Gospi Loretskoj. A. Stipčević navodi kako su anđeli kuću Isusove majke Marije prenijeli iz Nazareta u talijanski grad Loreto da je nevjernici ne bi oskrvnuli. Prema Stipčeviću anđeli su se najprije zaustavili u blizini gradskih zidina Zadra, i to na području gdje će se u 18. stoljeću naseliti albanski bjegunci i osnovati naselje Arbanasi.¹² Tako se 10. prosinca obilježava večernjom misom i godišnjom skupštinom u znaku svečane večere, u spomen na datum koji je nekoć bio u službi božićnih blagdana.

*10. prosinca se slavi samo navečer, imamo misu i svečanu večeru. Pozivaju se i dva fratra iz Zadra koji ispovijedaju večer prije i oni su pozvani na večeru.*¹³

Župna crkva Bezgrješnog začeca Blažene Djevice Marije predbožićnu uvertiru započinje dvama blagdanima: 8. prosinca slavi se također Bezgrješno začecje Blažene Djevice Marije, i to kao važniji blagdan na Puntamici, a najviše stoga što i sama župa nosi upravo naziv poznatog blagdana, te 13. prosinca i ovdje

¹⁰ Kazivao: Petar Perović, rođen 1932. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2013.

¹¹ *Isto*.

¹² Aleksandar Stipčević, *Tradicijska kultura zadarskih Arbanasa*, Ibis grafika, Zagreb 2011. god., str.

¹³ Kazivao: Petar Perović, rođen 1932. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2013.

je bio običaj crkvene proslave uoči dana Svete Lucije. Važno je istaknuti kako Puntamičani do prije 45 godina nisu imali svoju župnu crkvu. Božićne kao i ostale blagdane slavili su u obližnjim crkvama, primjerice, na Belafuži u crkvi Gospe Maslinske ili u crkvi Presvetog Srca Isusovog. Puntamičani svoju crkvu dobivaju tek godine 1968., kada Biskupija kupuje privatnu kuću u kojoj se počinju slaviti svete mise. Prema saznanjima, prije postanka župe mise su se znale održavati i po privatnim kućama.

*Dok nije bilo župe, misa se nekoć držala i po privatnim kućama.*¹⁴

U komparativnom odnosu tradicijskog slavljenja predbožićnih blagdana moramo naglasiti kako su ipak Arbanasi bili u većoj prednosti da razviju određene crkvene običaje, s obzirom da je župa sagrađena davne 1734., zahvaljujući nadbiskupu Vicku Zmajeviću.¹⁵

Prema kazivačima blagdan Bezgrješnog začeća Blažene Djevice Marije započinje prvom misom u deset sati ujutro, a završava večernjom misom u šest sati, sa župnikom i nadbiskupom. Nakon svećanih misa odlazi se u dvoranu u kojoj svi župljani donose kolače i slastice i ondje se nastavlja druženje uz pjevački zbor. U krugu obitelji većina Puntamičana slavi blagdan uz pripremanje svećanog ručka.

*Što se tiče obitelji, imamo običaj, barem kod nas, raditi svećani ručak, a prijatelje gostimo u nedilju.*¹⁶

*Imamo misu ujutro u deset sati i u šest navečer. Nema procesije i nekih tradicija zato što je župa relativno mlada. Nisan stekao neki dojam da Puntamičani nešto posebno slave blagdan.*¹⁷

Blagdan Gospe Loretske obuhvaća detaljne pripreme te ima dugu tradicijsku povijest. Već je istaknuto kako se blagdan vremenski pomaknuo četiri mjeseca naprijed u slavljenju i pripremanju, te je stoga bitno sveobuhvatno opisati običaje u iščekivanju poznatog arbanaškog blagdana.

Prema kazivačima blagdan je, kanonski određeno, započinjao trodnevnicom 8., 9. i 10. prosinca; danas su to 8., 9. i 10., svibnja. Osim službenog slavljenja blagdana koje je propisano

¹⁴ Kazivao: don Igor Ikić, rođen 1964. u Zadru, zapisala: Marija Dumić 2013., Puntamika.

¹⁵ Vidi: Don Mijo Ćurković, *Povijest Arbanasa kod Zadra*, Nagrd. Tiskara E. Vitaliani, Šibenik, 1922., 7/8.

¹⁶ Kazivala: Ines Brunac rođena Pavin.

¹⁷ Kazivao: Don Igor Ikić, rođen 1964. u Zadru, zapisala: Marija Dumić 2013., Puntamika.

ceremonijalom Katoličke Crkve, postoje i običaji koje je narod baštinio kao dodatak ili posebnost standardne kršćanske proslave.

Na te dane mladići su imali običaj brati žuku (brnistru), te su od nje pravili vijence i ukrašavali trg pred crkvom. Nije čudno da su Arbanasi pravili vijence upravo od brnistre, jer je poznato da se od brnistre pravila užad zbog svojstava sličnih konoplji. Vrijeme crkvenog ukrašavanja trajalo je sve do 10. prosinca, odnosno 10. svibnja, kada započinje slavlje Gospe Loretske. Toga dana u jutarnjim satima kiti se glavni oltar, te je naposljetku sav prekriven ružama. Ruže pretežno tijekom dana donose Arbanasi iz svojih domaćih vrtova. Bio je običaj da se u to vrijeme na sredini crkve radi i ukrašava Gospin oltar. Nakon toga kip Gospe bi se iznosio iz njezine niše i odnosio u župne prostorije, gdje bi ga se kitilo zlatom i zavjetnim darovima. Običaj je bio da se Gospin kip okiti do popodnevni sati tog određenog datuma. Kićenje kipa tradicija je koja se često može vidjeti ne samo u tradicijskim običajima mediteranskih društava nego isto tako i u Velikoj Britaniji i Irskoj,¹⁸ te funkcionira kao darivanje i/ili kao zavjetni dar. Nakon svečane mise nastavlja se s ukrašavanjem Gospina kipa, a zatim slijedi svečana zvonjava kojom se najavljuje nadolazeći blagdan. Kazivači navode kako je običaj bio da zvona još jednom zazvone točno u ponoć. Jedan od njih ističe kako se tom zvonjavom najavljuju četiri mise koje su u službi slavljenja blagdana Gospe Loretske:

*Prva sveta misa započinje u osam sati ujutro, a najsvečanija misa je popodne u osamnaest sati. Tada slijedi procesija s Gospinim kipom i barjacima. Bio je običaj da četiri člana bratovštine nose kip. Procesija se zaustavlja na tri mjesta, gdje se pjevaju evanđelja. Nakon procesije ljudi prolaze ispod Gospinog kipa. Prolazeći ispod njega, običaj je da se zaželi želja.*¹⁹

Iz ovog navoda može se zaključiti o elementima narodne tradicije koji su uneseni u liturgijski obred. Takav element je procesija, koja se kreće na poseban način, u smjeru kretanja

¹⁸ Blaženu Djevicu Mariju se u mediteranskoj tradiciji često naziva kraljicom, a u Irskoj čak i Kraljicom svibnja. (http://www.vatican.va/holy_father/pius_xii/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_11101954_ad-caeli-reginam_en.html) Svibanj se naziva i Marijin mjesec te se u britanskoj tradiciji naziva i "the Queen of may" (Kraljica svibnja). Nadalje, marijanska himna "Queen of may" navodi potrebu ukrašavanja kipa cvijećem kao i krunjenjem ikone koje je papa Klement VIII. obavio u bazilici "Santa Maria Maggiore" (Suvremena katolička enciklopedija, priredili Michael Glazier i Monika K. Hellwig, Marjan tisak, Split, 2005.)

¹⁹ Kazivao: Boris Jelenković, rođen 1972., u Zadru, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

sunca, implicirajući na taj način ostatke solarnih kultova i kultova prirodne obnove. Broj tri obilježava procesiju i implicira Božje trojstvo. Posebnost je prolaz ispod Gospina kipa, koji upućuje na praznovjerje, jer mještani pritom imaju običaj zaželjeti želju. Neki su, u trenutku kad bi prolazili ispod kipa, dodirivali čelom postolje, u uvjerenju da će ih Gospa tijekom godine zaštititi od glavobolje.²⁰

Stipčević bilježi kako bi procesija krenula od glavnog trga ispred župne crkve glavnom cestom (današnja Ulica Vicka Zmajevića) do raskrižja kod kuće Palokinih. Ondje bi se postolje s Gospinim kipom položilo na improvizirani drveni stol, na kojem su već bile raznobojne latice cvijeća. Taj su trenutak članovi bratovštine koji su obično nosili Gospin kip, koristili za kratki odmor, a u međuvremenu, navodi Stipčević, župnik je čitao iz evanđelja i dijelio blagoslov svima nazočnima. Potom bi procesija krenula cestom prema istoku uz kuće Musap, Perović, Gjerga i tako redom sve dok ne bi stigla do drugog kamenog stola, koji je također bio prekriven laticama cvijeća. Stipčević objašnjava kako se treća postaja nalazi u uvali Bregdeti, a četvrta na raskrižju kod kuća Dešpaljevih i Stipčevićevih, no na tom putu nije bilo kamenog stola, već je tu bio postavljen improvizirani drveni stol. Otuda se procesija vraćala prema župnoj crkvi.²¹

Valja istaknuti kako je prilikom terenskog istraživanja bilo nemoguće doći do egzaktnih podataka o slavljenju Gospe Loretske u starijoj tradiciji, dakle onoj koja se odnosila na 10. prosinca. Kako je do promjene došlo, prema kazivačima, prije 200 godina, o onim je običajima teško govoriti, jer više nema žitelja koji bi se mogli sjetiti priča svojih predaka. No kazivači navode sjećanja koja se odnose na ceremonijalnu svečanost, koja se uvelike razlikuje od ove sadašnje.

*Bilo je raznih igara za vrime svečanosti, pucale bi se maškule, ljudi sa sela bi donili razne stvari na prodaju, drvene predmete, zemljanje posude, vučji konop.*²²

*To nije bila procesija od sto, dvisto ljudi, nego od par tisuća ljudi.*²³

²⁰ Aleksandar Stipčević, *Tradicijska kultura zadarskih Arbanasa*, Ibis grafika, Zagreb, 2011., 138.

²¹ *Isto*, 138.

²² Kazivao: Petar Perović, rođen 1932. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2013.

²³ *Isto*.

Na temelju iskaza pojedinih arbanaških kazivača dade se pretpostaviti kako je procesija bila prisutna i u starijoj tradiciji, no detaljni pregled stare procesije nije moguće uspostaviti. Postojanje stare procesije može se iščitati i kod Stipčevića, kad objašnjava kako je datum 10. prosinca pomaknut zbog vjerojatnih vremenskih neprilika u tom dijelu godine, jer prema njemu takvi uvjeti nisu pogodni za procesiju.²⁴

TRADICIJA OBITELJSKOG BOŽIČNOG IŠČEKIVANJA U ARBANASIMA I PUNTAMICI

Arbanasi²⁵ navode kako božićno iščekivanje započinje uoči dolaska zime. U to vrijeme ukućani se dogovaraju o pripremama vezanim uz božićne blagdane, primjerice, što će se tih dana kuhati. Istodobno se odlazi u potragu za najboljim drvima za grijanje i za paljenje badnjaka, što je tradicijski običaj raširen na cijelom području Hrvatske pa tako i zadarskih Arbanasa.

Postoje različita kazivanja o predbožićnim pripremama unutar obiteljske tradicije. Tako jedan od kazivača iz Arbanasa navodi blagdan svete Kate (24. studenog), dok drugi iz Puntamike napominje razdoblje od blagdana Gospe od Zdravlja (21. studenog):

*U mojoj kući kad bi bila sveta Kate, onda se već počelo pričati i spremati za Božić.*²⁶

*Predbožićno vrijeme počinjalo je od Gospe od Zdravlja ili Gospe od Fritula, jer su se na Gospu od Zdravlja napravile prve fritule u Zadru.*²⁷

Slično navode i kazivači na području Puntamike; jedna od kazivačica ističe kako predbožićno vrijeme započinje osam dana prije samog Božića, što je običaj gotovo cijelog hrvatskog područja.

Osam dana prije počinjalo je predbožićno vrijeme. Pere se kuća, prozori, božićni stolnjaci se vade van i spremaju se za Badnjak.

²⁴ Vidi: Alaksandar Stipčević, *Tradicijska kultura zadarskih Arbanasa*, Ibis, Zagreb, 2011.

²⁵ Više o Arbanasima i njihovu doseljenju u Zadar vidi u: Arbanasi, *Enciklopedija Leksikografskog zavoda, I.*, Zagreb, 1955; Kruno Krstić, *Doseljenje Arbanasa u Zadar*, Zadar, 1988; Aleksandar Stipčević, *Kulturno-povijesni spomenici u Arbanasima*, Zadar, 1977.

²⁶ Bernard Kotlar, *Miris, zlato i tamjan*, audio zapis o starim običajima 1991. Zadar, kazivao: Jakov Mino Perović.

²⁷ Kazivao: Petar Perović, rođen 1932. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

*Sve je trebalo biti čisto, jer se znalo da će doći svećenik blagosloviti kuću.*²⁸

U svečanom pospremanju kuće i pripremanju božićne hrane uglavnom su sudjelovale žene, ali i djeca. Po načelima patrijarhalnog odgoja točno se znalo koje poslove trebaju obavljati žene, a koje muškarci. Muškarac je uglavnom bio hranitelj i glava obitelji, on je bio jedini koji je radom u polju ili radom za plaću prehranjivao obitelj.

Dunja Rihtman - Augustin navodi kako je najvažniji muški posao bio doprema drva za narednih nekoliko dana ili odlazak u nabavu.²⁹ Majke su obavljale raznorazne kućanske poslove pa tako i velik dio priprema za Božić. Obitelji su najčešće bile mnogobrojnije, tako da su djeca uvelike olakšavala majkama u pospremanju kuće i kuhanju.

*Mama je bila zadužena za hranu, a mi djeca smo uglavnom čistili. Imali smo i ispomoc, jer bi nam došla nona pomagati. Robu smo prali u lugu. Lug bi se prosijao, zakuhalo bi se vodu i taj lug bi se tu stavio. U tome se prala roba, ta roba je bila bjelja nego ijedna sad s ovim novim deterdžentima.*³⁰

Razmatranje priprema oko Božića uključuje obavljanje raznovrsnih kućanskih poslova, počevši od čišćenja, pospremanja, ukrašavanja i škropljenja kuće i okućnice. Treba napomenuti kako se tih dana kuhaju posebna posna jela. Prije samog Božića valjalo se pripremiti za Badnji dan. Jedno od glavnih obilježja Badnjeg dana bilo je paljenje badnjaka. M. Dragić u članku *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi* napominje kako se najstariji spomen paljenja badnjaka kod Hrvata nalazi u Dubrovačkom statutu iz 1272., *Liber statutorum ciuitatis Ragussi*, koji spominje pomorce koji na Badnjak donose i u vatru polažu panj te su za to bili nagrađivani.³¹ Razna kazivanja potvrđuju kako je uoči predbožićnog vremena trebalo otići u nabavu najboljih drva koja će poslužiti za paljenje badnjaka.

Većinom tih dana bih otišao s ocem u polje, posjeći par debljih drva badnjaka. To je bilo obično drvo, ali samo deblje. To drvo bi

²⁸ Kazivala: Bruna Supićić, rođena Pavin, 1948. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

²⁹ Dr. Dunja Rihtman-Augustin, *Knjiga o Božiću*, Golden marketing Zagreb, Hrvatska, 1995, 79.

³⁰ Kazivala: Bjanka Pavin, rođena 1951. u Zadru, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

³¹ M. Dragić, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (2008), br. 1, 67-91.

se donijelo kući i ono bi stajalo iza kuće jedno osam dana, da se osuši i bude suho drvo, kako bi bolje gorjelo. Nama ko djeci to je bilo izvanredno i velika svečanost. Poslije toga došlo bi vrime Badnjaka.³²

Didi bi nabavio stari parj, onda bi ga stavili goriti na komin, pokrili bi ga lugom da se ne ugasi.³³

Santa Lucia, mamma mia

Na području Arbanasa i Puntamike, prema kazivačima, 13. prosinca slavila se Sveta Lucija. Djeca su tog dana običavala ostavljati čarape na određenim mjestima jer su vjerovala kako će ih sv. Lucija darivati. Darovi su bili jako skromni, slično kao i uoči Božića. Primjerice, dobivalo bi se bajame, suhe smokve ili neko voće, jabuka ili naranča. No kako je u to vrijeme bilo više siromašnije populacije negoli one bogatije, znalo se dogoditi da neka djeca ne dobiju ništa. Stipčević navodi kako se kao razlog tomu razvila teorija nepravedne sv. Lucije.³⁴ Dunja Rihtman-Auguštin tvrdi kako se svetkovanje Lucije povezuje s kultom drevnoga poganskog božanstva *Berte, Perchte ili Holde*. Nadalje, ističe kako je suvremene etnološke interpretacije prikazuju kao božanstvo smrti. Naposljetku je povezuje i s trećim mitskim likom, *Lutzelfrau*, koja daruje djecu, ali ih plaši i jede.³⁵ Na području Arbanasa i Puntamike u starije vrijeme bilo je rašireno vjerovanje o svetoj Luciji, ali kao nositeljici svjetla i darivateljici djece, ne kao u poganskom poimanju, u negativnom kontekstu.

Jedna arbanaška kazivačica sjeća se svojih predškolskih dana u vrtiću o Svetoj Luciji. Bio je običaj ostavljanja čarapica preko noći na stolu, a lijegalo se s nadom kako će ujutro čarapice naći pune. Uoči dolaska u vrtić dočekala bi ih žličica ulja i kocka šećera, što je bio skroman slatkiš u to teško vrijeme. Pripremale su se recitacije, od kojih je bila najpoznatija talijanska pjesma "Santa Lucia, mamma mia". Kazivačica navodi kako se i danas sijeća priredbe za Svetu Luciju, a zvala se "Noi siamo ballerine"; to

³² Bernard Kotlar: Audio zapis o starim običajima, 1991. Zadar, kazivao: Jakov Mino Perović.

³³ Kazivao: Vinko Pavin, rođen 1927. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

³⁴ A. Stipčević, *nav. dj.*, 140.

³⁵ Dr. Dunja Rihtman-Auguštin, *Knjiga o Božiću*, Golden marketing, Zagreb, 1995., 26.

je također bila pjesma koju su djeca recitirala tog veselog dana, odjevena u posebne haljine od tila.

Svatko od nas je ostavljao čarapice na stol. Ujutro nas je obavezno čekala žličica ulja i kocka šećera. Kad bi došli u vrtić, uzimali bi čarapu i gledali darove. Ako bi dobila naranču to bi bio vrh. Pripremale su se recitacije, imali smo priredbe. Pjevale su se pjesme "Santa Lucia mamma mia" i "Noi siamo balerine".³⁶

*Santa Lucia, mamma mia,
Porta bomboni in calza mia
Se papà non li mette,
Restan vuote le calzette.
Santa Lucia porterà
Con la borsa del papà.³⁷*

Stipčević ističe da su ovu pjesmu Arbanasi vjerojatno čuli u gradu i da njezin hrvatski prijevod glasi:

*Sveta Lucijo, majko moja,
Stavi bombone u moju čarapu.
Ako ih tata ne stavi,
Ostat će čarape prazne.
Sveta Lucija će donijeti
S očevom torbom.³⁸*

Slično je i kod Puntamičana:

Kod nas se obavezno slavila sv. Lucija, mi za sv. Nikolu nismo ni znali. Darovi su bili obično mindule, naranče, cukrići, tako su se bomboni zvali kod nas i suhe smokve. Naranča je bila rijetkost, to je već bio luksuz. Znam da je mama jednog dana bratu stavila kapulu umisto voća. Onda je on plaka, pa mu je mama rekla da je bio zločest.³⁹

Znali bi reći kad ne bi ništa dobili: "Jarci mrtvi nisan ništa dobi!".⁴⁰

³⁶ Kazivala: Lidija Kotlar, rođena 1935. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

³⁷ Isto.

³⁸ Aleksandar Stipčević: *Tradicijnska kultura zadarskih Arbanasa*, Ibis grafika, Zagreb, 2011., 141.

³⁹ Kazivala: Bjanka Pavin, rođena 1951. u Zadru, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁴⁰ Kazivala: Ines Brunac, rođena Pavin, 1946. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

Osim spomenutih skromnih slatkiša, ova kazivačica navodi kako je u njezinoj kući na Svetu Luciju bio običaj da se spravi poseban kolač zvan *fermentunica*.

Fermentunica je uz *fritule* bio jedini kolač koji se spremao za posebne dane tijekom godine, kao što je Sveta Lucija, ali i na Badnjak, odnosno uoči Božića.

BADNJAK

Badnjak je dan uoči Božića, 24. prosinca, i obično se u to vrijeme odvijaju i dogovaraju glavne pripreme vezane uz najsvečaniji zimski blagdan, odnosno, Božić kada se slavi porođenje Isusovo. Badnjak svoj naziv baštini od starocrkvenoslavenskoga glagola *bъdeti* "bdjeti" ili od pridjeva *badar* i od tog izvedenog glagola *razbadriti* se "razbuditi se, biti budan".⁴¹ Pripreme za Badnjak u Arbanasima počinjale su još u ranu jesen, kada su se najbolji plodovi zemlje čuvali za obiteljsku gozbu na Badnji dan i Božić.⁴²

Stari kazivači u Arbanasima navode kako su običaji na Badnji dan vezani uz karakteristične radnje, odnosno polaganje panja badnjaka na ognjište kao i njegovo svečano paljenje te unošenje slame u kuću, koja simbolizira slavu Isusova rođenja.

*Čula sam od majke da bi njen otac za Badnjak donio u kuću čiste i lijepe slame i tu slamu bi prostro po cijeloj površini.*⁴³

Običaj paljenja badnjaka bio je poznat i na području Puntamike, no, prema kazivačima, u manjoj mjeri, što govori da su Puntamičani neke stare tradicijske običaje izgubili ranije nego Arbanasi. Rijetke obitelji odlazile bi po panjeve koji bi se polagali na ognjište. Slična situacija je i sa simboličkim unošenjem slame u kuću; svi ispitani kazivači na području Puntamike kažu kako taj običaj nije bio prisutan u njihovim obiteljima u slavljenju Badnje večeri.

Didu bi donio taj panj, jer je otac navigavao i rijetko sam ga viđao. Komina je bio visine niže od stola, bio je širok. Kraj komina su

⁴¹ Marko Dragić, *Badnja noć u folkloristici Hrvata, Croatia et Slavica Iadertina VI*, 2010., 229.

⁴² Aleksandar Stipčević: *Tradicijaska kultura zadarskih Arbanasa*, Ibis grafika, Zagreb, 2011., 142.

⁴³ Kazivala: Palma Pedišić, rođena Nikpalj, 1939. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

*bile dvi klupe, na njima smo sjedili mi djeca. Bilo nas je šesnaestero djece. Bila su tu i druga drva, a panj je bio među njima.*⁴⁴

Stanovnici Arbanasa napominju kako je u staro vrijeme tradicija nalogala da se Badnja večer provede u bdijenju koje je simbolično izraženo paljenjem panja badnjaka. Običaj svečanog paljenja badnjaka obavljao se na otvorenim starim ognjištima – *kaminima*. Jedan od kazivača navodi kako se nestankom starih kamina i dolaskom novih štednjaka zapravo ugušila i sama tradicija paljenja badnjaka.

*Dolaskom zime su se spremali badnjaci, jedan manji, drugi veći. Za to je služio otvoreni kamin u visini stola. Bogatiji kamini su bili viši, a siromašniji niži. Unutra su bili šuplji. Preko kamina je bila napa, a kamin se nalazio u kantunu. To je propalo čim su se uveli novi šporeti, onda više nije bilo moguće paliti badnjak.*⁴⁵

Stipčević potanko opisuje način paljenja badnjaka na obiteljskom ognjištu u Arbanasima. Bio je običaj da se cijela obitelj okupi u kuhinji iščekujući oglašavanje crkvenih zvona na Zdravomariju, kada bi se u kuću unosila tri badnjaka, jedan za drugim, i slagala na ognjište u obliku slova U. Na sredini ognjišta bi se palila vatra, koja bi naposljetku zahvatila i cjepanice, badnjake. Tada je najstariji član obitelji, obično djed, prskao cjepanice svetom vodicom, a potom bijelim i crnim vinom, jer se vjerovalo da će time vinogradi biti plodniji u nadolazećoj godini.⁴⁶

*E kad bi se počela slaviti Zdravomarija, mi smo svi za stolom čekali, a otac najozbiljniji prekriži se, izlazi vani i donosi prvi badnjak. Badnjak bi bio od metra i po, onda bi stao pokraj tog drva, mi smo se pomalo smijali. Onda bi donio drugo drvo. E, kad je donio treći badnjak i onda bi rekao "Faljen Isus! Vazda budi! Na dobro vam došla Badnja večer i s vama zajedno Sveti Stjepan, Sveti Ivan, Mladinci, svi dobri dani u miru i zdravlju i s vama zajedno!" E, kad se to spremilo, počela je vatra pucketati!*⁴⁷

M. Dragić navodi kako se najčešće pale tri badnjaka, ponegdje jedan, rjeđe dva, a na jugu Dalmacije onoliko koliko je muških

⁴⁴ Kazivao: Vinko Pavin, rođen 1927. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁴⁵ Kazivao: Petar Perović, rođen 1932. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

⁴⁶ Aleksandar Stipčević, *Tradicijska kultura zadarskih Arbanasa*, Ibis grafika, Zagreb, 2011., 144.

⁴⁷ Bernard Kotlar: Audio zapis o starim običajima, 1991. Zadar, kazivao: Jakov Mino Perović.

glava u kući i k tome još za ono muško čedo koje će se roditi u kući.⁴⁸

Badnja večer počinjala je onog trenutka kada je kućni starješina unosio badnjak u kuću.⁴⁹ Međutim, Badnji dan započinjao je u Arbanasima tradicijskim načinom pozdravljanja ukućana na taj dan:

*Ujutro u 8 sati bio je običaj da nas bude "Faljen Isus! Vazda budi! Na dobro vam došao Badnji dan!" I od radosti bismo skočili iz kreveta. Mi bismo se digli, majka bi spremala kruh, a otac bi otišao kupiti ribu.*⁵⁰

Badnji dan protekao bi u pospremanju kuće, na *dvor* bi se iznosili *banci* (drvene klupe) i prali od nečistoće. Tog dana ženama bi vrijeme prolazilo u pripremanju posebnih slastica, od kojih kao najvažnije treba istaknuti već poznate *fritule*. Božićni praznici bili su jedni od rijetkih dana u godini kad se izdvajalo za pripremanje kolača, koji su uveseljavali sve ukućane, a ponajviše djecu.

*Onda su se spremale fritule. Bio je običaj da djeca ne smiju uzimati frite prije nego su bile sve gotove, kako bi se znalo rasporediti za svih, jer u to vrijeme nije bilo za svih. To je bio jedini kolač koji se jeo u to doba godine.*⁵¹

*Otac bi pomagao majci u spremanju fritu. Ne bi se pravilo pedeset fritula, nego jedna košara. Mi djeca ne bi smjeli uzeti fritule odma, rekli bi nam da su pune ulja i da će nam naškoditi.*⁵²

*Što se tiče kolača za Badnjak, imali smo samo fritule i sićan se da nam mater nije tila dati da jedemo fritule sve do ponoći.*⁵³

Fritule su se pripremale na poseban način, a ne kao danas, navode ispitane kazivačice. Bio je običaj dodavanja brašna s malo kvasca, dakle, svega osim jaja jer je taj dan bio posni i nije se smjelo jesti ništa što je životinjskog podrijetla. Osim toga bilo je obavezno dodavanje rakije u *fritule* kako bi upile manje ulja.

⁴⁸ Marko Dragić, *Badnja noć u folkloristici Hrvata, Croat. Slav. Iadert.*, VI (2010), 231.

⁴⁹ Jasenka Lulić-Štović, *Neki podaci o panju badnjaku u Sjevernoj Dalmaciji, Zadarska smotra* 4-6, 1996., 81.

⁵⁰ Bernard Kotlar, *Audio zapis o starim običajima*, 1991. Zadar, kazivao: Jakov Mino Perović.

⁵¹ Kazivao: Petar Perović, rođen 1932. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

⁵² Bernard Kotlar, *Audio zapis o starim običajima*, 1991., Zadar, kazivao: Jakov Mino Perović.

⁵³ Kazivala: Ines Brunac, rođena Pavin 1946. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

Kazivačice navode da su se dodavale i groždice, ali ne kupljene u trgovini, već groždice iz domaće radinosti. Svaka obitelj sušila je grožđe obješeno na *brukvama* u svojim konobama, posebno za Badnjak jer se znalo da će se toga dana pripremati fritule.

*Svaka obitelj držala je grožđe u vrtu, onda se grožđe posebno odvajalo za sušenje obješeno na brukvama u konobi. Suho grožđe služilo je kao slatkiš, a trebalo je sačuvati grožđica za Badnjak, da se može staviti u frite.*⁵⁴

*U frite se stavljalo brašno bez jaja, malo sušenog grožđa i obavezno rakije.*⁵⁵

Starije kazivačice u Arbanasima napominju kako je u vrijeme Badnjeg dana bio običaj postavljanja svilenog *kuvertura* (prekrivač za postelju). Taj čin bio je obavezan samo za taj svečani dan kako bi se u vrijeme Božića leglo u čistu postelju prekrivenu svilom. Možemo reći da je i to bio jedan od znakova slavljenja Božića te su ljudi za vrijeme božićnih praznika imali običaj živjeti malo raskošnije nego inače.

*Na Badnjak, žene su stavljale na postelje kuvertir, i to svileni, ali samo za Badnjak i Božić moglo se leći u svilu, ostale dane spavalo se prekriveno običnim kuvertirom. To je bilo nešto svečano.*⁵⁶

Za vrijeme Badnjeg dana bilo je obavezno poštivati običaje *nemrsa*. Tog dana u kući se jela riba, a kod bogatijih obitelji jeo se i bakalar. Kazivači navode kako se većinom tih dana odvajalo za malo bolju ribu jer se ostalih dana oskudijevalo, kako je već navedeno, zbog siromaštva, a status bogatijih imale su rijetke obitelji u Arbanasima i na Puntamici.

*U svakoj kući se jela riba, a bakalar sa zeljem samo kod bogatijih.*⁵⁷

*I dandanas za Badnjak se u našoj kući jede bakalar na brudet kojim se prelijeva zelje, mi to još uvijek radimo na starinski način. Prije večere se obavezno pomolimo.*⁵⁸

⁵⁴ Kazivala: Lidija Kotlar, rođena 1935. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

⁵⁵ Kazivao: Vinko Pavin, rođen 1927. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁵⁶ Kazivala: Lidija Kotlar, rođena 1935. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

⁵⁷ Kazivao: Petar Perović, rođen 1932. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

⁵⁸ Kazivala: Lidija Kotlar, rođena 1935. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

*Kod nas se jelo za Badnjak bakalar sa zeljem, čičvarda ili sipa na brudet.*⁵⁹

*Na Badnjak je bio post, samo se jedan put dnevno jelo, dakle, večera, uglavnom je kod nas bila riba s malo salate.*⁶⁰

Kako su Puntamičani zapravo porijeklom s otoka, tako se većina obitelji, osim poljem, prehranjivala i ribarenjem. Tako je za Badnjak kod siromašnijih obitelji na Puntamiki bio na stolu ribarski jelovnik. Obično se jela sušena hobotnica pečena na gradelama uz koju bi kao prilog dolazio krumpir.

*Moja obitelj hranila se od polja i ribanja, za Badnjak se nije radilo. Imali smo običaj jesti sušenu hobotnicu, uz to je obavezno dolazio krumpir. Bakalar nismo nikad jeli, jer se on morao kupiti, a mi ga nismo imali s čim kupiti, ali smo bili zadovoljni i s hobotnicom. Stariji bi tu hobotnicu znali ispeći na gradele.*⁶¹

U tradiciji božićnih priprema bitno je kađenje i blagoslivljanje kuće i svih ukućana kako bi se obitelj i obiteljski dom očuvali od zlih i mračnih sila.

Dunja Rihtman - Auguština također navodi običaj blagoslivljanja kuće, ali tako da bi "poglavar" kuće blagoslovljenom vodom poškropio najprije badnjake, zatim ukućane, sve blago, uključivši i pčele, gospodarske zgrade i sve objekte koji pripadaju domaćinstvu.⁶²

No jedan od kazivača na području Arbanasa opisuje poseban način obiteljskog blagoslova.

*Pređvečer bi se uzela kupa od krova, na nju se stavilo žeravice od badnjaka i maslinove blagoslovljenje grane, tamjana i lovorovo lišće, onda se time išlo po kući, blagoslivljati svaku prostoriju, protiv zlih sila i u znaku da blagoslov Božji stigne u svaki ćošak kuće. Također se kadio svaki član obitelji, a to je sve obavljao domaćin kuće.*⁶³

U istraživanju božićnih običaja na području Arbanasa saznajemo kako se običaj kađenja i blagoslivljanja kuća zadržao

⁵⁹ Kazivala: Bruna Supičić, rođena Pavin 1948. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁶⁰ Kazivala: Ines Brunac, rođena Pavin 1946. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁶¹ Kazivao: Vinko Pavin, rođen 1927. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁶² Dr. Dunja Rihtman-Auguštin, *Knjiga o Božiću; Božić i božićni običaji u narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb, 1995., 47.

⁶³ Kazivao: Petar Perović, rođen 1932. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

kod nekih obitelji kao činjenica poštivanja tradicije i kulture arbanaških običaja koji su se prenijeli od davnih predaka i ostali i danas ukorijenjeni u rijetkim obiteljima u Arbanasima. Tako objašnjava kazivačica Palma Pedišić rođena Nikpalj.

*Kod nas je ostao običaj "kupe kadilice", na koju se stavlja žerava, a po žeravi tamjan. Prije večere sve prostorije se kadu i kod sina isto jer smo povezani. To je kao mala procesija po kući, to se blagoslivlja u obliku križa. Obavezno se kadi i večera na zadnju u ime križa.*⁶⁴

Običaji kađenja kuća uoči Božića obavezni su dio tradicijske kulture Puntamičana, a taj se običaj zadržao i danas, navode svi ispitani kazivači na tom području. Međutim, sam način pripravljanja "kupe kadilice" bio je umnogome drugačiji nego u arbanaškim obiteljima. Kod Puntamičana se na kupu stavlja samo malo tamjana sa žeravicom i tim se tamjanom kadi cijela kuća, dvor, blago i konoba, u istu svrhu kao i kod Arbanasa, kako bi se obitelji očuvala od zlih sila, primjerice *štriga* i uroka, zatim tjeranja bolesti, neimaštine i nesreće. Jedan od Puntamičana kazuje kako je tamjan imao i aromatičnu ulogu. Kako su se obitelji u ondašnje vrijeme uoči Badnjeg dana okupljale po konobama, gdje se inače puno ložila vatra, tamjan je imao svrhu rastjerivanja neugodnog mirisa koji bi nastao nakupljanjem dima u tim skućenim prostorima.

*Na kupu se stavlja tamjan i to se nosilo u kužinu. Navečer za Badnjak se skupljalo u kužini, uvek se ložilo, pa bi sve davalo po dimu, pa je taj tamjan razbijao taj smrad od dima.*⁶⁵

*U šest sati je bio običaj da se pokadi, pomoli, a zatim se ide u crkvu. Taj običaj kađenja ostao je još uvijek kod nas na Puntamici. Ide se crijepom po kući i svaka prostorija se kadi, da ostane miris tamjana do ponoći.*⁶⁶

*Kad bi nama otac doša u kužinu s kupon kadilicom, on bi reka: "Dobra večer, dobro vam došla Badnja večer". Onda bi se pokadilo, prekrizilo i onda bi počela večera.*⁶⁷

⁶⁴ Kazivala: Palma Pedišić rođena Nikpalj 1939. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

⁶⁵ Kazivao: Vinko Pavin, rođen 1927. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁶⁶ Kazivala: Bruna Supičić, rođena Pavin 1948. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁶⁷ Kazivala: Ines Brunac, rođena Pavin 1946. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

U povodu Badnjeg dana za djecu je vrijedilo pravilo zabrane izlazaka, taj dan se nikamo nije smjelo ići. Djeca su cijeli dan morala biti na raspolaganju svojim roditeljima kako bi im pomogla u pripremama oko božićne proslave. U drugim krajevima Hrvatske bilo je zabranjeno ići u noći na Badnji dan zbog vjerovanja da vrag u toj mrkloj noći vrebalo malo dijete Isusa kako bi ga umorilo: *Na noć o Božiću nije se išlo nigdi jer je opasno. To se pričalo da Sotona vrše, da oće da uništi Gospodina!*⁶⁸

Olga Oštrić objašnjava kako su djeca na Badnji dan morala biti dobra, kako ih se ne bi tuklo, jer se vjerovalo da će im na taj sveti dan izbiti čirevi, ako ih roditelji kazne batinama.⁶⁹

U starije vrijeme u Arbanasima, pripovijeda jedan od arbanaskih kazivača, običaji vezani uz zajedničko blagovanje smatrali su se svetima i osnovno je pravilo bilo da svi ukućani u isto vrijeme sjedaju za stol i zajedno ručaju ili večeraju; posebice se to poštivalo u vrijeme blagdana kao što je su Badnjak ili Božić. Puntamićani također ističu tradiciju zajedničkih blagovanja, a taj čin ostao je prisutan i u suvremeno doba te se kao takav nastoji prenijeti na mlađu populaciju. Uvod u večeru bile su molitve zahvalnosti Bogu za sve blago i hranu što se tog svečanog dana nalazila na stolu. Običaj je bio da stariji ukućanin predvodi molitvu, a ostali spuštenih glava i skrštenih ruku slijede domaćina u molitvi.

*Na stolu na Badnju večer, stavio bi se na sredinu kruh, koji je bio napravljen ispod peke. U sredinu kruha bi se nataknula svijeća, ona bi se palila prije večere. Prije početka večere bili su svi okupljeni oko stola. Domaćin bi predvodio molitvu u slavu Boga i toga velikog i očekivanog dana. Molilo bi se i za žive i za mrtve.*⁷⁰

*Kad bi zvonila Zdravomarija, trebalo je čekati, onda lijepo sjesti za stol, prekrstit se, molit se. Oče naš, Zdravo Marijo, Vjerovanje, to je bilo obavezno. Onda bi pri kraju dva Očenaša, dvi Zdravomarije i dva Slava Ocu za pokojne mrtve. Tribalo se i mrtvih sjećati. E, onda kad je to bilo gotovo, sjedi i večeraj bogatu večeru.*⁷¹

⁶⁸ Kazivao Nikola Nikolić, rođen 1927. u Matijevićima kod Metkovića. Ovo kazivanje je čuo u ranom djetinjstvu (do 1937. godine). Zapisao: Denis Vekić, Matijevići, 2008.

⁶⁹ Olga Oštrić, *Hrvatski božićni običaji*, Zadarska smotra br. 6, 1992., 165.

⁷⁰ Kazivao: Petar Perović, rođen 1932. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

⁷¹ Bernard Kotlar, *Audio zapis o starim običajima*, 1991., Zadar, kazivao: Jakov Mino Perović.

*I danas za Badnjak i Božić, obavezno su za ručkom prisutni svi članovi obitelji. Prije ručka obavezno se pomolimo, zahvalimo na svemu što imamo i onda krenemo ručati.*⁷²

Jedna od starijih kazivačica na arbanaškom području navodi kako je kod njih i danas ostao običaj da se prvo pomoli za mrtve pa onda za sve žive ukućane, a zatim slijedi zahvala za cijelu godinu na primljenim Božjim milostima, a tek onda bi uslijedila svečana večera. Objašnjava kako je u njezinoj obitelji bio običaj tek nakon večere peći *fritule* i to bi potrajalo sve do ponoćke, kad se odlazilo u crkvu, gdje su većinom bili prisutni svi Arbanasi.

*Za stolom se molimo najprije za mrtve, pa za sve nas žive i onda zahvaljujemo Bogu za cijelu godinu na primljenim milostima. Onda započinje večera, a odmah nakon večere pečemo frite, i to do ponoćke, još uvijek je to ostalo tako kod nas.*⁷³

Već je rečeno da se tog dana poštivao običaj nemrsa, dakle jela se riba ili bakalar, koji su obično bili pripremljeni na brudet. Nakon obilne večere uslijedilo bi veselje popraćeno pjesmom. Prema starim arbanaškim kazivačima, na taj dan običavalo se pucati iz kubura, što je bio izraz općeg arbanaškog slavlja, ali i jedan od načina tjeranja zlih duhova iz kuće. Stipčević navodi kako je običaj pucanja iz kubura prestao neposredno prije Prvoga svjetskog rata, kada su austrijske vlasti zabranile držanje vatrenog i hladnog oružja u kućama.⁷⁴

*Kad bi se večeralo, to nisam ja doživio, ali mi je moj otac ispričao, išlo bi se preko zida, tu je bio moj stric. Imali su kubure i onda bi izašli vanka i vikali: „Ajmo, Šime, želim ti dobar Badnjak! Čestitam ti Badnju večer!“ I onda bi zapucao. To je bilo nešto veselo!*⁷⁵

Običaj pucanja iz kubura nije bio prisutan na području Puntamike, ali Puntamičani su svoje vrijeme do ponoći provodili u pjevanju i druženju, nakon čega su također odlazili u crkvu. Kako je već navedeno, Puntamičani nisu imali svoju župu pa su na ponoćku bili primorani odlaziti u župnu crkvu na Belafužu ili, češće, u crkvu Presvetog Srca Isusova. Jedan od kazivača ističe da

⁷² Kazivala: Bruna Supićić, rođena Pavin 1948. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁷³ Kazivala: Palma Pedišić, rođena Nikpalj 1939. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

⁷⁴ Aleksandar Stipčević, *Tradicijaska kultura zadarskih Arbanasa*, Ibis grafika, Zagreb, 2011., 145.

⁷⁵ Bernard Kotlar, *Audio zapis o starim običajima*, 1991. Zadar, kazivao: Jakov Mino Perović.

su neke obitelji zbog siromaštva u vrijeme ponoćke ostajale kod kuće jer jednostavno nisu imali što odjenuti i obuti za crkvu.

Naša crkva srušena je davno, tako da nismo imali svoje crkve. Roditelji su za ponoćku znali ići u crkvu Srce Isusovo, a mi djeca nismo jer ionako nismo imali ni odjeće ni obuće za crkvu, kad smo bili siromašni.⁷⁶

Stari kazivači objašnjavaju kako su to bili obiteljski običaji u iščekivanju ponoćke. Božićni doček protekao bi u bogatom slavlju, pjevanju božićnih pjesama, smijehu i veselju.

Istraživanja pokazuju kako su obitelji bile složnije, a običaji vezani uz Badnji dan strogo su se poštivali, jer su simbolizirali bogatstvo obiteljskog druženja i komuniciranja među ukućanima.

BOŽIĆNI DUH U ARBANASIMA I PUNTAMICI

Svečana proslava Božića počinje u prvim satima 25. prosinca, odmah nakon ponoćke. Prema arbanaškim kazivačima ponoćka bi se dočekala u svjetlu *petrolejke* jer za vrijeme takvih starih božićnih običaja u Arbanasima nije bilo struje. Jedan od kazivača navodi kako se struja na tom području pojavila prije Drugoga svjetskog rata, točnije 1939./40. godine. Nakon oglašavanja crkvenih zvona Arbanasi su se okupljali u crkvi na svečanoj misi, omdje se slavio Božić molitvom i pjesmom. Za Arbanase, pogotovo za tadašnju arbanašku mladež, ponoćka je bila jedan od najzanimljivijih događaja u godini jer je to bio jedini dan kad bi se ostajalo budno nakon ponoći.

Na ponoćku bi došli svi, nitko ne bi izostao. Za vjernike, a najviše za dicu to je bilo zanimljivo, jer se jedino tada u cijeloj godini ostajalo budnim nakon ponoći. Svijeća koja je gorjela na sredini stola, ona bi se ugasila prije nego bi se išlo na ponoćku, i to sa polijevanjem vina. Kod crkve je bila masa svijeta, bio je mrak, ali bi se ljudi isto raspoznali i čestitali bi jedni drugima Božić. Na ponoćki je bio veliki događaj, bilo je predivno, a ne kao danas.⁷⁷

U starije vrijeme bio je običaj da svečana misa traje do šest sati ujutro. Dugo u noć pjevale su se božićne pjesme, slavilo se rođenje Isusovo, ljudi su uživali u tom svečanom obredu.

⁷⁶ Kazivao: Vinko Pavin, rođen 1927. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁷⁷ Kazivao: Petar Perović, rođen 1932. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

U crkvi su bili lijepi obredi prije mise. Dugo bi trajali ti obredi, a kad bi svršili, onda bi počela prva svečana misa. Pjevale su se božićne svečane pjesme "U se vrime godišta", "Veseli se Majko Božja" i tako dalje. I onda poslije mise vam je bila druga misa i tako bi se to svršilo oko šest sati. Došli bi kući, otišli spavati, ali onda u deset sati opet bi se išlo u crkvu na misu. Kasnije iza mise bi se čestitalo, ljudi bi se izljubili, to je bio i dan pomirenja.⁷⁸

Stipčević navodi legendu u kojoj se Božić pojavljivao u ljudskom obliku, i to nekoliko dana prije blagdana, na vrhu planine Velebit. Otuda se spuštao velikim koracima te bi stigao do arbanaških kuća i vrtova rano ujutro na dan 25. prosinca. Toga dana žene su žurile na misu u grad, u crkvu sv. Frane. Odmah iza mise žurile su svojim kućama kako bi na vrijeme pripremile svečani božićni objed, a arbanaški muškarci u svečanim su odijelima odlazili na jutarnju misu oko deset sati, u župnu arbanašku crkvu.⁷⁹

U današnje vrijeme, prema riječima arbanaškog kazivača iz župe Gospe Loretske, postoje tri mise na Božić, a najsvječanija je u deset i po sati.

Kazivači iz Puntamike navode kako u starije vrijeme nisu imali svoje crkve, a proslava Božića uoči mise ponoćke nije bila toliko tradicijski obavezna, pogotovo za mlade. Kazivači prepričavaju kako je redovito nakon večere bio običaj pohođenja drugih obitelji i čestitanja Božića. Dosta se pjevalo i veselilo, nakon čega su pojedini Puntamičani odlazili prema crkvi Presvetog Srca Isusova gdje su sudjelovali u ponoćki, i to sve do 1968. godine, kada je napokon izgrađena crkva Bezgrješnog začeca Blažene Djevice Marije.

Morali smo ići na noge do crkve Presveto Srce Isusovo, jer nije bilo autobusa kao danas. Na misu smo morali ići, jer bi nam otac rekao da nećemo dobiti ručak.⁸⁰

Nakon svečanih misa, proslave Božića u znaku vjerništva i crkve žurilo se kući na božićni ručak. Prema starijim kazivačima za ručkom si morao biti prisutan, to je bio znak poštivanja Boga, ali i poštovanja svoje obitelji. Božićni ručak nastojao je biti raskošniji jer su ljudi prije bili siromašniji i rijetko su jeli meso pa je za taj dan bio običaj da se ljudi dobro počaste i ne oskudijevaju. Bilo je

⁷⁸ Bernard Kotlar, *Audio zapis o starim običajima*, 1991., Zadar, kazivao: Jakov Mino Perović.

⁷⁹ Aleksandar Stipčević, *Tradicijska kultura zadarskih Arbanasa*, Ibis grafika, Zagreb, 2011., 147.

⁸⁰ Kazivala: Ines Brunac, rođena Pavin 1946. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

obitelji koje su neposredno prije Božića kupovale svinje i tuke na sajmovima te su ih nastojale što bolje ugojiti do tog obiteljskog blagdana kako bi svi mogli jesti, bez susprezanja, jer su tadašnje obitelji bile mnogobrojne.

Kod nas su se kupovale tuke, pa su se onda gojile, i to kukuruznim brašnom kako bi bile prave za dan Božića. Tuka je bila obavezna kod nas za Božić, a i danas je tako. Uz to smo jeli kapulicu od kvasine, domaće poverune (papričice), dva krumpira i malo mrkvice s maslinovim uljem.⁸¹

Bili smo jako siromašni pa smo jeli pečenu kokoš. Drugi ljudi su imali puno bolje. Otac mi je poginuo 1945. tako da smo s majkom živjeli skromnije. Pečenu kokoš imali smo prilike jesti samo za Božić. Od želudca od kokoše i žigerice se pravila juha, to se frižilo i stavljalo u juhu s malo riže. Sjećam se da je bilo jako ukusno, a za bolje nisam ni znala. Meso sam jela samo za Božić, Uskrs i za našu Gospu.⁸²

Kod bogatijih se jelo janjetine, mi smo znali zaklati onu živinu koja ne bi bila plodna, pa bi je poili za Božić.⁸³

Nije bilo kuće koja nije imala svoju svinjicu ili kokoši, tako da bi se za Božić pekla ili kokoš ili svinja, a kod nekih i tuka. Danas je kod nas zabranjeno držati bilo što od domaćih životinja, ima tomu petnaest godina, jer je danas Puntamika turističko naselje.⁸⁴

Puntamičke kazivačice navode kako je u vrijeme Božića znalo biti oseke pa su redovito i stari i mladi odlazili na obalu skupljati *kunjkice*. Bio je običaj da božićni ručak bude obilatiji, obavezno se jelo meso, a za večeru su se pripremale *kunjkice* jer ih je na Puntamici u ondašnje vrijeme bilo jako mnogo.

Obično bi za Božić bila oseka, pa smo išli brati kunjkice, a njih je bilo obilato barem na Puntamiki. To bi obično jeli za večeru. Kunjkice je trebalo baren jedan dan močiti u vodi radi sabuna, ali mi smo užali biti toliko nestrpljivi i odmah ih taj isti dan pojesti, tako da dok bi jeli iz usta bi pljucali sabun.⁸⁵

⁸¹ Kazivala: Palma Pedišić, rođena Nikpalj 1939. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

⁸² Kazivala: Lidija Kotlar, rođena 1935. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

⁸³ Kazivao: Vinko Pavin, rođen 1927. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁸⁴ Kazivala: Bruna Supičić, rođena Pavin 1948. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁸⁵ Kazivala: Bjanka Pavin, rođena 1951. u Zadru, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

*Ogri, prilipci, kunjkice, prije je toga bilo celo čudo na Puntamiki, pa je bio to običaj za večeru poisti.*⁸⁶

Osim poznatih *fritula* koje su se jele i uoči Božića, kao često poznatog kolača u većini obitelji ne samo na području Arbanasa i Puntamike, već i cijelog hrvatskog područja, valja istaknuti i nekadašnji kolač pod nazivom *fermentunica*. Međutim, za razliku od *fritula*, ovaj kolač nije ostao u tradiciji pripremanja slastica uoči božićnih blagdana.

*Fermentunica se priprema od kukuruznog brašna, obavezno se stavljaju suhe smokve, groždice, ide i malo cukra. Sićan se kad bih pojela komad tog kolača, ko da san kamen poila, tako bi teško padao na stomak.*⁸⁷

Osim toga u nekim je kućanstvima bio običaj raditi marmeladu od suhih smokava, kako bi djeca u božićno jutro imala što jesti za doručak. Pred Božić je bilo i obavezno klanje svinja jer se u mnogim obiteljima upravo svinja pripremala za svečani božićni objed. Također je bio običaj rađenja krvavica, kod Puntamičana je bio poznatiji naziv *pregvica*, a radile su se također i na specifičan način jer se u crijevo stavljao šećer i kukuruzno brašno.

Božić je bio jedan od rijetkih blagdana kada su stariji ukućani darivali djecu. Darovi su bili veoma skromni, a djeca su običavala tih dana dobivati *bajame* koji su im prije nego bi ih pojeli služili kao sredstvo u različitim igrama na sreću. Tako jedan od kazivača⁸⁸ opisuje nekoliko mogućih načina igranja s *bajamama*.

Jedan od načina jest igra *na kunjet*. Tri *bajame* slažu se jedna do druge u obliku trokuta, a preko tih bajama stavlja se još jedna. Aleksandar Stipčević opisuje položaj bajama u obliku cvijeta.⁸⁹ Zatim je s određene mjere udaljenosti trebalo pogoditi taj takozvani *kunjet*, odnosno izbiti kup *bajama*. Onaj koji uspijeva u tome, uzima sve *bajame*.

Puntamičani ovu vrstu igre nazivaju *gradić*, međutim ona je sasvim ista kao kod Arbanasa, dakle razlikuje se u samom nazivu:

⁸⁶ Kazivao: Franko Pavin, rođen 1941. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁸⁷ Kazivala: Ines Brunac, rođena Pavin 1946. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁸⁸ Kazivao: Petar Perović, rođen 1932. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

⁸⁹ A. Stipčević, *nav. dj.*, 148.

*Stavili bi tri mindule u trokut, to smo zvali gradić i onda bi taj gradić gađali drugon mindulom, a onaj koji ga pogodi uzima sve mindule.*⁹⁰

Popularna dječja igra bila je i *skrivanje bajama*. *Bajame* bi stavili u šaku, a protivnik je morao pogoditi koliko se *bajama* nalazi u šaci. U slučaju da pogodi, uzima sve *bajame*.

*To se igralo u četiri ili pet prijatelja, odnosno igrača. Bajame bi se najprije držale u džepu. U šaku bi se stavljalo bajame, ali to nitko nije smio vidjeti. Cilj je bio pogoditi koliko imaš bajama u ruci. Ako bi pogodija, onda uzima sve što imaš u ruci.*⁹¹

*U šaku bi se stavile mindule, onaj koji pogodi točan broj mindula u ruci, bio bi pobjednik.*⁹²

U božićno vrijeme običavala se igrati i igra *pogađanja*, talijanskog naziva *punto – cullo* (vrh – stražnja strana), a sastojala se u tome da se pogodi je li *bajam* okrenut šiljastom ili stražnjom stranom,⁹³ a objašnjenje potvrđuje jedan od starijih Arbanasa. Sasvim isti opis načina igre navodi i jedan od Puntamičana:

*Igrač drži bajamu u ruci, a drugi igrač je trebao pogoditi je li drži vrh ili peteljku naprijed. Ako bi se dogodilo, protivnik daje bajame i obrnuto.*⁹⁴

Posljednja igra zvala se *na trengullu* (*na kanilicu*), a za nju je bilo potrebno nabaviti crijep ili *kupu*. Bio je običaj da se *kupa* nasloni na zid, a nedaleko od nje postavljali su se *bajami* na pod. Niz crijep igrači su lagano bacali svoje *bajame* koje su se kotrljale do ostalih *bajama* na podu. Pravilo je bilo, koliko *bajama* pogodiš, toliko si ih mogao uzeti.

Ove igre su danas ostale samo u sjećanjima i zapisima. Stipčević zaključuje: *Ove igre s bajamima bile su vrlo popularne, posebice tijekom blagdana oko Božića i Nove godine i premda nam se danas čine ne osobito uzbudljivima i maštovitima bile su djeci omiljene.*⁹⁵

⁹⁰ Kazivao: Vinko Pavin, rođen 1927. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁹¹ Kazivao: Petar Perović, rođen 1932. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

⁹² Kazivao: Vinko Pavin, rođen 1927. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁹³ A. Stipčević, *nav. dj.*, 148.

⁹⁴ Kazivao: Vinko Pavin, rođen 1927. na Puntamici, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

⁹⁵ A. Stipčević, *nav. dj.*, 148.

Tradicija Božićnog duha prisutna je i danas na oba istražena područja. Svakako, međutim, možemo zaključiti kako se većina arbanaških obitelji drži starih običaja, dok su na Puntamici takve obitelji rijetke. Razlog sigurno leži i u tome što se Puntamika danas smatra turističkim dijelom grada Zadra, pa je to zahtijevalo otklon od, primjerice, bavljenja poljoprivredom ili držanja domaćih životinja, što je zasigurno pridonijelo i gubljenju tradicijskih običaja.

BLAGDAN SVETA TRI KRALJA

Ciklus crkvenih blagdana završava blagdanom Sveta tri kralja. Tada su obitelji ponovno bile na okupu, a u Arbanasima taj blagdan je poznat i pod nazivom "zapovijedan blagdan". Na arbanaškom području taj se dan običavalo posjećivati i razgledavati jaslice svih gradskih crkvenih ustanova, što je za djecu bilo posebno i lijepo iskustvo.⁹⁶

Najviše su se posjećivale crkve sv. Šime, sv. Mihovila i sv. Franje. Prema kazivačima, u crkvi sv. Franje uvijek su bile najbolje jaslice, a to je i crkva poznata po prikazu prvih jaslica na zadarskom području.

*Sveta tri kralja zvala su se još i zapovijedan dan, jer se tada nije išlo raditi. Na taj dan je bio običaj stavljati figurice kraljeva u jaslice, naravno onaj tko ih je imao, ja jesam. Roditelji su išli posjećivati crkve s djecom i razgledavati jaslice. Posjećivao se sv. Frane, sv. Šime, sv. Mihovil, a sjećam se da su u sv. Frane uvijek bile najljepše jaslice.*⁹⁷

Kod Puntamičana bio je običaj pripremanja malo svečanijeg objeda kao i obavezan odlazak u crkvu na misu.

*Za Sveta tri kralja također je bio malo bolji ručak, obično pulastrić. Inače se meso jelo jedan put tjedno, a ribe smo imali.*⁹⁸

Kazivači na području Arbanasa i Puntamike opisuju specifičnost vezanu uz običaj postavljanja figurica trojice kraljeva u jaslice. Bio je običaj postavljanja jaslica na Badnji dan. Jaslice su se uređivale od mahovine i slame, a samo su rijetke obitelji posjedovale figurice Isusa i trojice kraljeva. Prema kazivačima, posebno je za djecu

⁹⁶ Aleksandar Stipčević, *nav. dj.*, 150.

⁹⁷ Kazivala: Palma Pedišić, rođena Nikpalj 1939. u Arbanasima, zapisala: Marija Dumić, Arbanasi, 2012.

⁹⁸ Kazivala: Bjanka Pavin, rođena 1951. u Zadru, zapisala: Marija Dumić, Puntamika, 2012.

bilo iščekivanje blagdana Sveta tri kralja, kako bi na taj dan mogli svečano u jasllice položiti i figurice kraljeva jer su prema legendi tog dana Isusa posjetili kraljevi sa svojim darovima.

ZAKLJUČAK

Božićni običaji u Arbanasima i na Puntamici imaju dugu tradiciju kroz povijest. Ispitivanja kazivača pokazuju kako su se arbanaški i puntamički običaji vezani uz Božić donekle uspjeli očuvati jer su ljudi na ovom zadarskom području veoma naklonjeni očuvanju tradicionalnih vrijednosti i bogatstva. Komparativnom i kontrastivnom analizom pokušalo se utvrditi način i intenzitet tradicijskih običaja vezanih za božićne blagdane u ovim dvama dijelovima grada Zadra. Informacije koje su se koristile u istraživanju prikupljene su od kazivača i iz relevantne literature koje se tiču ovog istraživanja. No valja istaknuti kako su arbanaški običaji vezani uz crkvenu proslavu bogatiji te se izdvajaju od crkvenih običaja na Puntamici. Već je na više mjesta istaknuto kako Puntamičani nisu imali svoju župu sve do godine 1968. Dakle njihova sadašnja župna crkva Bezgrješnog začeca Blažene Djevice Marije stara je samo četrdesetak godina te stoga nije bilo dovoljno vremena da se razviju specifični narodni običaji koji bi označavali crkvenu tradiciju puntamičkih župljana.

Predbožićne pripreme počinjale su četiri tjedna prije Božića, istraživanje pokazuje kako se one čak i razlikuju, od obitelji do obitelji. Neki navode dan svete Kate 25. studenog, dok drugi smatraju kako je to dan Gospe od Zdravlja, odnosno 21. studenoga.

Slavljenje Badnjaka podrazumijevalo je mnoge karakteristične radnje u Arbanasima, koje su u mnogočemu slične i s ostalim hrvatskim područjem. Glavni segment slavljenja Badnjaka u arbanaškim obiteljima bilo je paljenje panja badnjaka na domaćem ognjištu, dok u obiteljima na području Puntamike to nije bio slučaj, ali su zato Puntamičani kao i Arbanasi očuvali običaj obaveznog kađenja obiteljskog doma, iako se sama priprema "kupe kadilice" uvelike razlikuje na tim dvama područjima.

Osim toga, dolazi se do saznanja kako pojedine obitelji i danas jedu hranu pripremljenu na starinski i tradicionalan način, u znak poštivanja nekadašnjih božićnih običaja.

U ovom radu prezentirani su te međusobno uspoređeni i vrednovani tradicijski božićni običaji u Arbanasima i Puntamici. Došli smo do zaključka kako su božićni običaji jednako zastupljeni

u oba dijela grada, s time da su se Puntamičani u novije vrijeme doselili u taj dio grada i u novim uvjetima sačuvali tradicijski okvir božićnih običaja dok su Arbanasi u tom smislu puno snažnije i bogatije očuvali mnoge pa tako i božićne običaje, što je rezultat gotovo tristoljetnog obitavanja na istom području. Svakako, i jedni i drugi prepoznati su unutar tradicijske kulture grada Zadra te uspoređeni s ostalim dijelovima daju zanimljivu sliku čuvanja tradicijskih, u ovom slučaju božićnih običaja grada.

Iako je božićni duh u Arbanasima i na Puntamici ostao prisutan i u novom vijeku, njegovanje stare tradicije ipak se, kako navode kazivači, pomalo gubi, iz generacije u generaciju. Poseban starinski način slavljenja Božića bio je u funkciji obiteljskog druženja i posebnog načina komuniciranja, a danas ti načini iščezavaju u nastojanju komercijalizacije svih blagdana pa tako i božićnih, zaboravljajući da bi Badnji dan i Božić trebali biti posvećeni slavljenju porođenja Isusova i obiteljskom druženju.

CHRISTMAS TRADITIONS IN ZADAR (Arbanasi and Puntamika)

Summary

This paper is about Christmas Traditions celebrated in the city of Zadar in the area of Arbanasi and Puntamika. The work was created through the witness of some elderly Arbanasi and Puntamika informants who talked about their way of family pre-Christmas preparations, as well as about the way of celebrating the pre-Christmas holiday season, and Christmas itself. Describing the traditional customs practices, here the author gives an overview of the traditional heritage of Arbanasi and Puntamika, which is later set in contrastive and comparative relationship on the basis of which one can learn about the essential differences of Christmas Holidays, not only of Zadar area, but also within the family in the same area. From the study of traditional Christmas customs of Arbanasi and Puntamika some differences that are mostly of sociological nature can be noticed. The similarities in traditional customs of these two parts of the city of Zadar are conditioned by the common cultural and Christian heritage of Dalmatia, as well as of the inhabitants of these two urban areas.

Key words: Christmas, Christmas Eve, custom, Arbanasi, Puntamika, tradition.